

Сейдалиев Е.И. Метальна зброя кочівників Північного Причорномор'я і Криму в XI–XIV ст.

В публікації на основі письмових та археологічних джерел охарактеризовано основні види метального озброєння кочівників Північного Причорномор'я і Криму в XI–XIV ст.

Ключові слова: половці, монголи, Золота Орда, лук, стріли, озброєння кочівників.

Seydaliyev E.I. Missile nomad's weapon of Northern Black Sea Coast and the Crimea in XI–XIV

The main kinds of missile arming of Northern Black Sea Coast and the Crimea nomads in XI–XIV are characterized in the given publication on the basis of written and archaeological sources.

Key words: Cumans, Mongols, the Golden Horde, bows, arrows, weapons nomadic.

УДК: 904:297"12/14"(477.75)

Д.А. ЛОМАКІН

**Всесоюзна конференція археологів
СРСР в Керчі та мусульманські пам'ятки
Старого Криму: невідомі сторінки
історії вивчення**

Розглянуті доповіді учасників тюрко-татарської секції Керченської археологічної конференції, спрямовані на вивчення старожитностей Старого Криму. Проаналізована роль з'їзду в дослідженні мусульманських пам'яток Солхату золотоординського періоду в другій половині 20-х років ХХ ст.

Ключові слова: Всесоюзна конференція археологів СРСР в Керчі, Старий Крим, археологічна пам'ятка.

Важливою подією в дослідженні мусульманських пам'яток Старого Криму стала Всесоюзна конференція археологів СРСР в Керчі, яка проходила 5–10 вересня 1926 р. [1; 8; 9; 12]. Вона була скликана на честь столітнього ювілею Керченського археологічного музею. Конференція стала першим археологічним з'їздом на теренах РСФФР з моменту встановлення радянської влади. Для успішного проведення заходу серйозна організаційна робота була виконана співробітниками КримОХОРИСу, що створили два організаційні комітети в Сімферополі та Керчі. Крім того, за ініціативою Головнауки НКО РСФФР особлива комісія була створена в Москві [1, с. 197].

Керченська конференція значно перевершила межі звичайного ювілейного вшанування. На ній були присутні 135 делегатів від 73 установ і організацій з семи республік СРСР. Серед них – авторитетні вчені того часу: академіки М.Я. Марр, С.Ф. Платонов, В.П. Бузескул, професори Б.В. Фармаківський, І.М. Бороздін, О.С. Башкиров, П.І. Голландський, А.І. Маркевич й інші [10, с. 324]. За час з'їзду відбулося 28 засідань, на яких було заслухано 62 доповіді; здійснено низку оглядів місцевих пам'яток старовини.

5 вересня була обрана й затверджена постійна Президія пленарних засідань (голова – професор В.О. Городцов, заступник – професор А.І. Маркевич) [3, с. 2]. Засідання конференції були розділені на 4 секції: доісторичну, ірано-еллінську, середньовічну і тюрко-татарської археології. У плані вивчення старожитностей Старого Криму на пильну увагу заслуговує остання. Головою цієї секції був професор І.М. Бороздін, його заступником – У.А. Боданинський, обов'язки секретаря виконав О.Н.-А. Акчокракли [4, с. 1].

У центрі роботи секції впродовж усього з'їзду були результати експедиційних досліджень Всесоюзної наукової асоціації сходознавства в Старому Криму під керівництвом І.М. Бороздіна та О.С. Башкирова [2; 3]. Роботи велися впродовж двох років. Було покладено початок дослідженню найбільш визначних мусульманських пам'яток старого Солхату, серед яких мечеть Узбека (на той час вважалася найдавнішою архітектурною датованою пам'яткою археології періоду Золотої Орди в Криму), руїни медресе та караван-сараю. Учасниками експедицій були виявлені залишки оборонних споруд колишньої столиці Кримського улусу Золотої Орди, а також проведено низку розвідок у межах середньовічного міста та за його кордонами. Під час експедиційних робіт було зібрано цінний матеріал, який мав важливе значення для дослідження історії Солхату і періоду Золотої Орди на території Кримського півострова в цілому. З моменту завершення експедиційних робіт до відкриття конференції минуло менш, ніж 3 тижні, тому результати археологічних досліджень – до того ж іще неопубліковані – викликали значний інтерес серед учасників конференції, причому не лише тюрко-татарської секції.

На другий день роботи з'їзду, 6 вересня, з доповіддю «Новітні відкриття в області татарської культури в Криму» виступив І.М. Бороздін, основна увага якої була приділена вивченню татарських старожитностей Старого Криму в 1925–1926 роках. Професор ознайомив присутніх із пам'ятками Солхату золотоординської епохи та детально окреслив увесь важкий процес їх дослідження в ході двох експедицій асоціації сходознавства під його керівництвом [5, с. 3].

Значна увага в засіданнях секції, за словами А.І. Маркевича [10, с. 325], була прикута до доповіді П.І. Голландського «Медресе і мечеть Абдуль Азіса в Солхаті», яка була представлена на вечірньому засіданні 6 вересня [5, с. 3]. Відомий кримський краєзнавець й архітектор розглянув періоди існування мечеті, зупинився на напису з її порталу, ознайомивши присутніх із варіантами перекладу. На підставі аналізу архітектурного стилю мечеті був зроблений висновок про наявність у солхатських старожитностях сельджуцьких мотивів, що вказувало на безпосередню близькість з архітектурою Малої Азії.

7 вересня делегатам з'їзду представив свою доповідь «Стан татарських пам'яток у Криму» архітектор Б.М. Засипкін [6, с. 6]. Доповідь була зроблена на підставі об'ємного матеріалу, зібраного в результаті наукового відрядження до Криму за завданням Державних реставраційних майстерень Головнауки НКО РСФРР. У його завдання входило ознайомлення з архітектурними

пам'ятками кримських міст, аналіз їх стану та розробка пропозицій щодо їх охорони і дослідження [11, с. 13]. Б.М. Засипкін обстежив старожитності Криму в Бахчисараї, Чуфут-Кале, Сімферополі, Карасубазарі, Євпаторії, Херсонесі, Феодосії, Каракози, Старому Криму, Судаку, Керчі [15, арк. 18; 13, с. 240–241]. Всього

було обстежено 69 татарських пам'яток, зроблено 289 фотографій; були складені технічні акти й описи [15, л. 18], зроблено 53 обміри (з них 5 – пам'яток Старого Криму: по 2 креслення розкопок у Кяшене та мечеті Куршум-Джами,

Секція тюрко-татарської археології: (сидять, зліва направо): 1 – завідувач КримОХОРИСу О.І. Полканов; 2 – представник Головнауки НКО УСРР професор О.С. Федоровський; 5 – голова секції професор І.М. Бороздін, 6 – професор О.С. Башкіров; 7 – секретар секції О.Н.-А. Акчокраклі; (стоять, зліва направо) 2 – завідувач археологічним музеєм Феодосії Н.С. Барсамов; 3 – художник К.Ф. Богаєвський, 4 – професор В.М. Зумер; 6 – Якуб Кемал; 7 – професор М.Л. Ернст; 8 – архітектор Б.М. Засипкін, 9 – завідувач Бахчисарайського музею У.А. Боданінський.

а також 1 план місцевої каплиці) [15, арк. 24]. Накопичений Б.М. Засипкіним матеріал плідної роботи в Криму склав понад 51 сторінки друкарського тексту [15, арк. 24]. Він обробляв цей матеріал у двох напрямках: «по лінії науководослідній з'ясовувався характер і значення пам'яток, розроблялися практичні заходи з їх консервації, і по лінії складання загального для Криму плану ремонтних робіт» [15, арк. 24]. Планувалася підготовка понад десятка доповідей із найбільш гострих питань охорони старожитностей Криму. Одна з них була представлена на конференції, де архітектор констатував тяжкий і аварійний стан багатьох пам'яток, у т.ч. й у Старому Криму, де, до того ж, не була організована належна охорона розкопок, здійснених експедицією 1925–1926 років під керівництвом І.М. Бородіна, – предмети старовини розкрадалися місцевим населенням. Б.М. Засипкін у черговий раз заговорив увагу на необхідності прийняття термінових заходів для їх охорони і реставрації.

Наслідки роботи з'їзду виявилися в низці резолюцій. Найбільш значимими для подальшого розвитку кримської археології стали наступні положення:

1. почати швидко розробку єдиного виробничого плану в області кримської археології <...> і вести археологічної роботи винятково по накресленому плану;
2. зробити науково-технічне обстеження, фіксацію та підтримку

- пам'яток із відпушенням держкредитів. Утворити спеціальне засідання з питань наукової охорони пам'яток і їх реставрації;
3. ввести до штату КримОХОРИСу архітектора-археолога;
  4. почати складання археологічної карти Криму із залученням місцевих науковців [7, с. 7].

Учасниками секції було також розроблено і прийнято ряд положень. Ознайомившись із доповідями І.М. Бороздіна та П.І. Голландського про розкопки в Старому Криму і визнаючи їх велике наукове значення, делегати вважали необхідним «продовжити археологічні роботи в Старому Криму, організувати охорону виявлених пам'яток старовини, опублікувати результати експедицій 1925 і 1926 р. російською і татарською мовами» [7, с. 10]. Вислухавши доповідь Б.М. Засипкіна про охорону пам'яток татарської архітектури в Криму, секція ухвалила «звернутися через Пленум конференції до Головнауки НКО РСФРР і Кримського ЦВК із проханням ужити термінових заходів охорони й технічних заходів щодо призупинення катастрофічного руйнування пам'яток архітектури» [7, с. 10; 15, с. 87–88].

Таким чином, завдяки Керченському археологічному з'їзду була зроблена чергова спроба звернути увагу вчених, державних і наукових організацій, а також громадськості до проблем кримської археології. Найбільш гострою серед них, яка вимагала швидкого рішення, була необхідність охорони пам'яток від варварського розкрадання та їх негайна реставрація. Завдяки доповідям П.І. Голландського, І.М. Бороздіна та Б.М. Засипкіна вдалося звернути увагу на катастрофічний стан мусульманської старовини у Старому Криму. Завдяки учасникам конференції був розроблено й ухвалено низку постанов, покликаних забезпечити збереження пам'яток старовини середньовічного Солхату для їх подальшого дослідження та всебічного вивчення.

Джерела та література

1. *Бороздин И.Н.* Археологические памятники юга СССР / И.Н. Бороздин // Новый восток. – 1926. – № 15. – С. 197–201.
2. *Бороздин И.Н.* Новые данные по золотоордынской культуре в Крыму: Работы археологической экспедиции 1926 года / И.Н. Бороздин / Научная ассоциация востоковедения при ЦИК СССР. – М. : Искра революции, 1927. – 21 с.
3. *Бороздин И.Н.* Солхат. Предварительный отчет о работах археологической экспедиции Крымсовнаркома, Крымчика и Научной ассоциации востоковедения Союза ССР в 1925 году / И.Н. Бороздин / Научная ассоциация востоковедения при ЦИК СССР. – М. : Искра революции, 1926. – 32 с.
4. Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи. – Керчь : 4-я Гостинография, 1926. – № 1. – 5 сент. – 2 с.
5. Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи. – Керчь : 4-я Гостинография, 1926. – № 2. – 6 сент. – 4 с.
6. Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи. – Керчь : 4-я Гостинография, 1926. – № 3. – 7 сент. – 7 с.
7. Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи. – Керчь : 4-я Гостинография, 1926. – № 6. – 10 сент. – 14 с.

8. *Гелах Т.* Керченская археологическая конференция / Т. Гелах // Историк-марксист. – 1927. – № 3. – С. 248–251.
9. *Захаров Н.* Керченская археологическая конференция 1926 года / Н. Захаров // Труды Северо-Кавказской научной ассоциации. – 1927. – № 26. – С. 119–124.
10. *Маркевич А.И.* Керченская конференция археологов // Непомнящий А.А. Арсений Маркевич : страницы истории крымского краеведения / А.А. Непомнящий. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2005. – С. 324–326. – (Серия «Библиография крымоведения»; вып. 3).
11. *Хливнюк А.В.* Охрана и изучение памятников истории и культуры в Крымской АССР: Исследования и документы / А.В. Хливнюк / под ред. А.А. Непомнящего. – Симферополь, 2008. – 240 с. – (Серия : «Библиография крымоведения»; вып. 11).
12. *Непомнящий А.А.* Неизвестные документы к истории проведения Конференции археологов СССР в Керчи в 1926 году // Матеріали 9-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки», 7–9 жовтня 2010 р., м. Житомир / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПНК.– К., 2010.– С. 93–95.
13. *Непомнящий А.А.* Академик И.Ю. Крачковский и крымские памятники истории и культуры: Страницы истории крымской ориенталистики // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Збірник наукових праць з мистецтвознавства, архітектурознавства, і культурології / Ін-т проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К. : Вид. дім А+С, 2009.– Вип. 6.– С. 201–244.
14. *Непомнящий А.А.* Нові матеріали з історії кримознавства 20-х років XX століття в листуванні Г.Ю. Крачковського та В.Й. Филоненка // Краснзнавство. – К., 2008.– № 1/4.– С. 85–95.
15. Центральный муниципальный архив міста Москви, ф. Р-1, оп. 1, спр. 509.

***Ломакин Д.А.* Всесоюзная конференция археологов СССР в Керчи и мусульманские памятники Старого Крыма: неизвестные страницы истории изучения**

Рассмотрены доклады участников тюрко-татарской секции Керченской археологической конференции, направленные на изучение древностей Старого Крыма. Проанализирована роль съезда в исследовании мусульманских памятников Золотоордынского периода истории Солхата во второй половине 20-х годов XX в.

Ключевые слова: Всесоюзная конференция археологов СССР в Керчи, Старый Крым, археологический памятник.

***Lomakin D.A.* From history of studying Muslim monuments in the Stariy Krym: Kerch Archaeological Conference.**

This article is devoted to the activities of Turk-Tatar section of Kerch Archaeological Conference, containing its participants' reports aimed at studying the antiquities of the Stariy Krym. It is analyzed what role Congress had for the study of Muslim monuments in the Golden-Horde period of Solkhat history in the 2nd half of 1920-s.

Ключевые слова: Kerch Archaeological Conference, Stariy Krym, archaeological monuments.